
Modele de principesă la curtea princiară a Transilvaniei în secolul al 17-lea *

Judit BALOGH

Conf. univ. dr., Școala Superioară „Eszterhazy Karoly”, Eger

E-mail: v.baloghjudit@gmail.com

Femeia la curtea princiară

În fiecare eră și locație adevărata importanță a curților principeselor a fost faptul că ele aveau efecte pozitive asupra vieții de la curte, a relațiilor comunicaționale și a capitalului relațional. Curțile principeselor erau de mare importanță, pentru că, așa cum arată exemplul general al Europei, în jurul lor s-a dezvoltat viața întregii curți și a înflorit viața culturală.¹ La curtea regală a Ungariei de dinainte de bătălia de la Mohács, Beatrix de Aragon, soția lui Matia Corvin, respectiv Maria de Habsburg, soția lui Ludovic al II-lea au avut un astfel de impact spectacular. Deja și nunțile lor au reprezentat importante evenimente diplomatice și reprezentative, după care în jurul lor au apărut oameni de știință, artiști, preoți și curtea lor a devenit o locație corespunzătoare pentru învățarea regulilor vieții de la curte, prezența aristocrației la aceste curți îi oferea acesteia posibilitatea de a-și dezvolta rețeaua relațională și de a-și clădi strategia matrimonială.

Apariția doamnelor a inițiat o serie de construcții și inovații chiar și în cazul curților care funcționau excelent și înaintea sosirii lor. Aproape de fiecare dată, modernizarea era o urmare a sosirii unei noi soții de domnitor la curte.² Deoarece, în majoritatea cazurilor, regii Ungariei și-au ales soții din familiile regale ale Europei, acest fapt im-

* A tanulmány az OTKA-108744 számú pályázatának támogatásával készült.

1 Anne J. Cruz-Mihoko Suzuki, *The Rule of Women in Early Modern Europe (Conducerea feminină în Europa epocii moderne timpurii)*, 2009. Univ. of Illinois.

2 L. Oakley-Brown, L.J. Wilkinson, *The Rituals and Rhetoric of Queenship: Medieval to Early Modern (Ritualurile și retorica statutului de regină: din evul mediu până în epoca modernă timpurie)*, 2009.

plica în mod natural și preluarea multor noutăți din țara de origine a miresei și apariția acestora în Regatul Ungar.

Stat nou, curte regală nouă, structuri în formare

Formarea curții princiere a Transilvaniei s-a încheiat în cea de-a doua parte, spre sfârșitul secolului al 16-lea.³ Tocmai din acest motiv, ordinea sa ceremonială nu avea tradiții centenare. Rolul și entourageul principesei, dar și titulatura de principesă⁴ era chiar mai puțin conturată și explicit stabilită⁵, decât cel al principelui. În decursul celor 150 de ani în care a existat statul autonom Transilvănean, principii au avut mai multe tentative de a pune bazele unei dinastii, simțind caracterul vulnerabil al statului. Atât principii de Báthory, cât și cei de Rákóczy, chiar și principele Gabriel Bethlen, care nu a avut copii, și Mihály Apafi, care nu mai avea atâta autonomie în funcția de principe ca predecesorii săi – toți au încercat să instituie regula transmiterii ereditare a puterii.

Curtea așezată, cu instituții rezidențiale s-a format sub domnia mai multor principii. Încă sub domnia Izabelei, care a sosit în Transilvania ca văduva regină-mamă a început reconstruirea orașului Alba Iulia, ca să fie potrivită pentru a fi rezidența principilor Transilvaniei, construcție care a continuat și sub domnia fiului ei, Ioan Sigismund Zápolya. Ștefan Báthory, care l-a urmat pe tron pe Ioan Sigismund decedat fără urmaș, părăsește definitiv Transilvania în 1575 și dezvoltarea conștientă a curții rămâne în sarcina succesorului său, Sigismund Báthory. Curtea de inspirație italiană a lui Sigismund Báthory, care era adeptul artei renascentiste și a ceremoniilor de curte a fost distrusă aproape total în timpul războiului de cincisprezece ani. Acest fapt a făcut imposibilă din nou formarea pe termen lung a obiceiurilor, instituțiilor, ordinii rezidențiale a unei curți așezate.

3 Oborni Teréz, Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541-1550). (Inceputurile curții princiere transilvănene sub domnia reginei Izabela (1541-1550), *Történelmi Szemle*, 2009/1, pp. 21-44.

4 Teréz Oborni scrie: Soțiile principilor Transilvaniei aveau dreptul să fie numite principese (în latină „principessa”), dar această expresie semnala doar statutul lor ca persoane fizice și nu implica nici un fel de putere în administrația statului. Limitele puterii principesei erau determinate în general de mediul social și dreptul uzual al perioadei respective, dar ultimul cuvânt de spus îl avea principele însăși. Oborni Teréz, Principessa. Fejedelmi feleségek Erdélyben, (Principessa. Soții de principii în Transilvania), în *Rubicon*, 2008/5, p. 29.

5 „Principele este ales de dieta Transilvaniei, dar obiceiuri clare referitoare la soție nu s-au format. Era tratată ca persoana cea mai apropiată de principe și, de fapt, modul în care putea să confere fond rolului său depindea doar de ea, respectiv de principe. În relativ scurta istorie a principatului transilvănean au existat multe feluri de principese. Însăși principesele își interpretau rolul în moduri foarte diferite, nefiind aproape nici o asemănare între ele.” Péter Katalin. Milyenek voltak az erdélyi fejedelemasszonyok? (Cum erau principesele Transilvaniei?), în *Erdély és Patak fejedelemasszonya: Lorántffy Zsuzsanna*, Tamás Edit. Sárospatak, 2000, p. 8.

Ștefan Bocskai, care avea concepțiile sale ferme, dar care nu era prea popular în Transilvania, nici nu a început reconstruirea curții, mai bine a mutat-o la Kassa. Succesorul său, Sigismund Rákóczi a fost principe doar un an. Dar nici cel care a venit după el, Gabriel Báthory nu a reușit să reînnoiască vechea orânduire și clădirile curții princiare.

Secolul al 17-lea: curtea principesei în formare

Gabriel Bethlen sub a cărui domnie s-au efectuat construcțiile de cea mai mare amploare din Transilvania secolului al 17-lea era atent și la clădirile curții, la ordinea ceremonială și la fastul demn de un domnitor. Cu prima sa soție, Susana Károlyi s-a căsătorit înainte să fie ales principe. De fapt, la data nunții, cariera lui Gabriel Bethlen abia a început, situația sa financiară fiind mai apropiată de cea a membrilor micii nobilimi, decât de cea a principilor. Clădirea unei curți princiare reprezentative a putut fi începută după stabilizarea puterii, adică în anii de după 1620. Funcțiile curții principesei Susana Károlyi arătau mari lipsuri comparativ cu funcțiile curților formate în jurul fostelor regine ale Ungariei. Susana Károlyi fiind o femeie cu crez reformat de sorginte puritană nu avea pretenții de lux. Nici oamenii de știință nu se adunau la curtea ei. Conform cercetărilor lui Katalin Péter, chiar dacă „se bucura de avantajele materiale ale statutului de principesă, nu a menținut relații intelectuale nici cu reprezentanții confesiunii de care aparținea, nici cu alți intelectuali – nu știm de nici o carte care să îi fi fost dedicată.”⁶ În jurul ei găsim mai mult predicatori reformați, dar persoana sa nu a devenit un pol central, o forță organizatoare pe lângă principe. Principesa a rămas pe durata întregi sale vieți o doamnă cu principii religioase stricte care prefera să rămână în umbră și să își susțină soțul fără prea multă exhibiție. Persoana sa a avut cel mai puternic rol polarizant la propria înmormântare, care a fost o ceremonie monumentală, de mai multe zile, comemorată în întregul principat, o ceremonie care a creat spații publice demne de o adevărată principesă pentru societatea transilvăneană.”

Pacea interioară din timpul domniei principilor Rákóczi a contribuit la consolidarea culturii curții princiare, chiar și în pofida faptului că Gheorghe Rákóczi I avea principii mult mai puritane și mai puțin simț față de accesoriile necesare curții domnești, decât predecesorul său talentat. Însă soția sa, Susana Lorántffy, personalitate de calibru mult mai mare, decât Susana Károlyi a reușit să creeze în jurul ei spații sociale și comunitare unde puteau să își facă apariția atât reprezentanții culturii și științelor, cât și reprezentanții bisericilor. Însă Susana Lorántffy prefera să își petreacă timpul mai mult pe domeniile familiei sale din Sárospatak, decât la curtea princiară transilvăneană. Totuși clădirile și grădinile curții princiare erau o reflexie puternică a personalității ei. Însă adevărata curte s-a format în jurul ei mai mult la Sárospatak. Dar aici curtea formată în jurul ei nu a putut avea rolul de a fi forța organizatoare a societății transilvănene, un punct de întâlnire pentru aristocrație sau catalizatorul pieței matrimoniale.

6 *Ibidem*, p. 14.

Gheorghe Rákóczi al II-lea s-a născut ca fiul principelui și a fost crescut să fie domnitor. Nu a trebuit să creeze sau să clădească ceva, ci pur și simplu să continue. Luând-o de soție pe Sofia, fiica familiei Báthory care avea autoritate și în Regatul Maghiar, dar și relații poloneze excelente, a avut o căsătorie „dinastică” în sensul adevărat al cuvântului, soția sa fiind descendenta fostului rege polonez și principe transilvănean Stefan Báthory. Astfel ea era descendentă dintr-o familie regală și reprezentanta uneia dintre cele mai vechi familii maghiare în același timp. Curtea principesei era foarte bine organizată, în pofida vârstei sale fragede. Printre doamnele sale de onoare erau multe dintre fetele nobililor secui catolici, pe care – asemenea celei de-a doua soții a lui Gabriel Bethlen, Ecaterina de Brandenburg – a încercat să le mențină la curtea sa și prin corespondență. Este evident și faptul că purtătoarea numelui străvechii familii Báthory era mai agreabilă marilor familii ale Transilvaniei, decât principesele de până atunci provenite din familii mai puțin distinse. Sofia Báthory care s-a convertit formal la confesiunea reformată, dar care toată viața ei s-a simțit în inima ei o catolică, în contradicție cu predecesoarele sale nu a putut deveni o forță organizatoare nici pentru biserici, nici pentru oamenii de știință, chiar dacă predicatorul contemporan al curții, Pál Bíró de Keresztúr, care le-a botezat și copilul, a încercat să o ia pe tânăra principesă sub oblăduirea sa, punându-și mari speranțe în ea.

Campania împotriva Poloniei pe care Gheorghe Rákóczi al II-lea, a pornit-o cam pripit a avut efectul de a desființa aproape principatul transilvănean. Principii care s-au perindat pe tronul Transilvaniei și care câteodată luptau deschis unii împotriva celorlalți au fost urmași de Mihály Apafi care a devenit principe al Transilvaniei după voința și cu sprijinul Porții Otomane. Până atunci suprafața statului s-a redusă considerabil, datorită faptului că turcii au ocupat Oradea, considerată poarta Transilvaniei. Curtea lui Mihály Apafi, chiar dacă cu o oarecare cezură, a fost în mod evident o continuare a curții celor doi principii Rákóczi și în multe privințe chiar o copia pe aceasta. Viziunea puritană asupra lumii și-a făcut efectul și asupra aparențelor curții, aceasta reflectând și prin ceremoniile și evenimentele sale gustul protestantismului calvinian. Similar cu tendințele precedente, principesa, Anna Bornemissza, provenea dintr-o familie nobilă reformată, dar nu a aparținut nici măcar de segmentul superior al elitei transilvănene. Acesta a fost parțial motivul pentru care nu a putut forma în jurul ei o curte ca cea a Ecaterinei de Brandenburg, a Susanei Lorántffy sau a Sofiei Báthory.

Cele relatate până acum arată clar că orânduirea, ceremoniile și aspectul general al curții princiare transilvănene erau foarte schimbătoare și depindeau foarte puternic de persoana principelui. Probabil și acest aspect ad-hoc și lipsa statorniciei a contribuit la faptul că rolurile feminine erau și mai puțin conturate, respectiv consistente în curtea princiară transilvăneană.

Motivul principal al lipsei rolurilor feminine era că neexistând o casă domnitoare stabilă, cu caracter dinastic, nici principii nu s-au pregătit dinainte pentru rolul lor, și astfel în strategia lor matrimonială nu au luat în considerare aspecte importante pentru un domnitor. Dintre principii Transilvaniei, Ioan Sigismund Szapolyai nu s-a căsătorit, și nici urmașul său pe tron, Ștefan Báthory nu s-a căsătorit până în momentul ale-

gerii sale ca rege al Poloniei. Ștefan Bocskai, Sigismund Rákóczi, Gabriel Báthory sau Gabriel Bethlen nu au fost crescuți ca fii de domnitori, dar și Mihály Apafi s-a căsătorit înainte să fie ales principe al Transilvaniei. astfel căsătoriile principilor reflectă mai degrabă strategia matrimonială a unui nobil transilvănean sau maghiar, nu politica matrimonială a unui domnitor, implicând scopuri dinastice și consolidarea relațiilor internaționale.

Curțile domnitorilor în secolul al 17-lea și femeile

Datorită periodicității lor, curțile principeselor din secolul al 16-lea nu au putut conferi o bază corespunzătoare de urmat pentru principesele secolului următor. La începutul secolului al 17-lea principii au domnit perioade atât de scurte, încât femeile de la curtea lor nu au avut răgazul să contribuie cu influența lor specific feminină.

De fapt, Gabriel Báthory nici nu a avut o curte stabilă, fixată într-un loc, fapt ce ar fi fost absolut necesar pentru formarea curții principesei.⁷ Construirea curții stabile a început-o Gabriel Bethlen, însă partea feminină a curții a reușit mai mult sau mai puțin să își îndeplinească rolul de creare a unei curți a principesei în sensul adevărat al cuvântului pentru prima dată în timpul domniei Ecaterinei de Brandenburg. În jurul tinerei Ecaterina s-a format o curte simbolică atât de autentică în privința aparențelor reprezentative și a construcțiilor „ca și când [aceasta] ar fi fost originară din agitatul Versailles și nu din cuviosul Berlin”.⁸ Și contemporanul ei, János Szalárdi a considerat că curtea Ecaterinei de Brandenburg „avea cheltuieli mai mari, decât ar fi trebuit”⁹, ceea ce semnaleză clar că în privința reprezentativității curtea principesei și-a îndeplinit funcția de a atrage familiile aristocratice ale principatului. Familia Ecaterinei¹⁰ și cultura curții prusace¹¹ pe care Gabriel Bethlen le considera drept model de urmat l-a determinat pe principe, care și așa era atras de orice fast, să organizeze deja nunta lor¹² ținută la Kassa cu aparențe atât de spectaculare, încât le-au întrecut pe toate cele de până atunci. Putem spune deci, că Ecaterina a format deja cu numele pretenția unui

7 Jeney-Tóth Annamária: „...Urunk udvarnépe...”; *Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, („... curtenii Domniei sale...”. *Curtea princiară și oamenii de la curte în timpul domniei lui Gabriel Báthory și Gabriel Bethlen, în oglinda cărților contabile clujene*), Debrecen, 2012. Autoarea face o analiză a oamenilor de la curte și despre partea feminină a curții în timpul domniei lui Gabriel Báthory și a lui Gabriel Bethlen.

8 Acsády Ignác, *A magyar birodalom története (Istoria imperului ungar)*. Athéneum, Budapest, 1903, vol. II, p. 81.

9 Szalárdi János, *Síralmas magyar krónikája (Cronica plângerilor maghiare)*, Budapest, 1980, p. 162.

10 Ernst Clausnitzer, *Aus der Regierungszeit des Kurfürsten Johann Sigismund*, in *Hohenzollernjahrbuch*, 11, 1907.

11 Helmut Börsch-Supan, *Die Kunst in Brandenburg-Preußen*, Berlin, 1980.

12 Péter Katalin, Két sógor: Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor (Doi cumnați: Adolf Gustv și Gabriel Bethlen). *História*, 2004, 08, p. 37.

loc reprezentativ și a adus acel plus pe care prezența reginelor l-a conferit curților din întreaga Europă. Iar petrecerile și balurile ce s-au dat în cinstea ei au conferit elitei oportunitatea de a opera o piață matrimonială legată de curte. Chiar dacă Ecaterina avea o vârstă fragedă și nu avea competențele necesare pentru a domni și pentru a conduce o politică înțeleaptă nici în opinia contemporanilor și nici în cea a cercetătorilor, competențe pe care ar fi trebuit să le dobândească cu atât mai mult, cu cât soțul său a determinat Dieta să o aleagă succesorul său, totuși persoana sa a creat o curte princiară în adevăratul sens al cuvântului, ceea ce a avut drept rezultat o viață socială a curții mai structurată și mai elegantă ca toate cele de până atunci.¹³

S-a realizat și legătura doamnelor de onoare la cercurile principesei și urmărirea acestora sub forma corespondenței.¹⁴ În jurul Ecaterinei, care nu vorbea limba maghiară, erau prezente în continuu opt fete de nobili cu slujnicele lor, numărul lor ridicându-se de-a lungul anilor la zece, apoi la doisprezece.¹⁵ Pe lângă ele au rămas la curte, desigur, și doamnele și domnișoarele prezente în curtea Susanei Károlyi, prima soție a lui Gabriel Bethlen. Una dintre ele era Anna Daniel de Vargyas a cărei tată și frați erau, de asemenea, în slujba principelui.¹⁶ Se vede clar că viața care s-a format la curte în această perioadă era mai organizată și mai bine structurată, decât curtea oricărui principe anterior. Chiar dacă prezența în Transilvania a Ecaterinei nu a ținut nici patru ani, această perioadă a însemnat o dezvoltare accentuată în privința tuturor segmentelor vieții curții princiare.

Din doi muzicieni în 1626, până în 1629 s-au contractat patru muzicieni cu caracter permanent care erau la dispoziția principesei și a curții sale în continuu.¹⁷ O diferență originală între cele două doamne este faptul că Susana Károlyi era înconjurată în mare parte de femei măritate cu vârstă apropiată de a ei, pe când Ecaterina de Brandenburg se înconjura cu fete tinere, aflate înainte de căsătorie.¹⁸ Analizând arborele demografic al celor două curți, o curte funcțională a principesei s-ar fi putut forma în cazul în care ambele categorii feminine ar fi fost prezente. Fapt sesizat și de principe, care în testamentul său a dispus prezența constantă la curtea principesei a cel puțin două doamne din familii nobile.¹⁹ Chiar dacă Ecaterina nu avea competențele necesare în privința problemelor politice bărbătești, era foarte competentă în supravegherea propriei curți. Dispunea pe calea corespondenței de călătorie la destinații prestabilite a membrilor curții sale și era predispusă să extindă societatea curții sale primind la curte mem-

13 Oborni Teréz, Erdély fejedelmei (Principii Transilvaniei), 2002, pp. 126-132.

14 Balogh Judit, A vargyasi Daniel család története (Istoria familiei Daniel de la Vargyas), in *Történelmi Szemle*, 2011, p. 55.

15 Jeney-Tóth Annamária, *op.cit.*, p. 147.

16 *Ibidem*, pp. 147-148, vezi și Balogh Judit, A vargyasi Daniel család...

17 Jeney-Tóth Annamária, *op.cit.*, p. 148.

18 *Ibidem*, pp. 142-144.

19 Bethlen Gábor végrendelete. (Testamentul lui Gabriel Bethlen) in *Bethlen Gábor emlékezete*, Ed. Makkai László, Budapest, pp. 198, 424.

brii mai tineri ai familiilor domnițelor și doamnelor deja prezente. Astfel a invitat la curtea sa pe Borbála, sora mai mică a Annei Daniel de Vargyas menționată anterior,²⁰ respectiv pe Erzsébet, fiica lui Simon Péchy. Chiar și suita fixă, familiară a Ecaterinei era alcătuită din 70 de persoane, importanța acestui fapt fiind accentuată și de principiile testamentar când acesta subliniază că curtea Ecaterinei trebuie să fie demnă de persoana sa.²¹

Construcțiile impozante, care se înmulțesc de obicei sub influența soțiilor de domnitori serveau, și ele, acest scop. Ele sunt create pentru mai mult confort și mai mult lux la curte. Însă este evident și faptul că construcțiile dispuse de Gabriel Bethlen nu sunt strict legate de persoana Ecaterinei, construirea curții princiare fiind începută deja cu ani buni înaintea sosirii ei. Totodată este specific și faptul că principele i-a făcut Ecaterinei cadou de nuntă cetatea de la Bran, un alt semn care evidențiază rolul femeii la curte.²² În cea de-a doua parte a deceniului început cu 1620, palatul princiar de la Alba Iulia a mai suferit extinderi semnificative: construirea aticului pentru decorarea fațadei care unește cele trei curți a început doar în 1624.²³

Ecaterina de Brandenburg, această domniță tânără care prefera distracția a fost confruntată cu antipatie generalizată în societatea transilvăneană conservativă și puritană. Chiar dacă prezența ei a fost un catalizator important al culturii de curte, principesele care i-au succedat²⁴ nu au urmat direcția stabilită de ea.

Ecaterina de Brandenburg nu a fost doar soție de principe, ci conform dorinței soțului și alegerii Dietei transilvane a fost și principe al Transilvaniei timp de aproape un an. Singura femeie din Transilvania care a purtat denumirea de „Serenissima Princeps”.²⁵

Susana Lorántffy, prototipul principesei

Soția următorului principe al Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi I. a fost Susana Lorántffy. Chiar dacă tatăl soțului ei, Sigismund Rákóczi a fost principe al Transilvaniei timp de un an, căsătoria celor doi poate fi considerată mai degrabă căsătoria unui tânăr aristocrat cu o fată din mica nobilime. Situația tinerei soții era sub multe aspecte asemănătoare situației Susanei Károlyi, prima soție a principelui Gabriel Bethlen. În primul rând, ambele erau de religie reformată și erau predispuse la spiritul puritanismului. Contrar stării sociale similare, Susana Lorántffy a fost eleva isteată și talentată

20 Balogh Judit, *A vargyasi Daniel család...* 2011, p. 55.

21 Jeney-Tóth, *op.cit.*, p. 151.

22 B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben (Renascentismul și barocul în Transilvania)*. Bukarest, 1970, p. 65.

23 Kovács András, *Késő reneszánsz építészet Erdélyben 1541-1720. (Arhitectura renescentistă târzie în Transilvania 1541-1720)*, Budapest-Kolozsvár, 2003, p. 81.

24 Soția lui Gheorghe Rákóczi I., Susana Lorántffy, soția lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, Sofia Báthory și soția lui Mihály Apafi, Anna Bornemissza.

25 Oborni, 2002, pp. 128-129.

a unui predicator și om de știință erudit, educat în străinătate și astfel era și mai cultă, și mai deschisă, decât predecesoarea sa. Era creativă și plină de inițiativă, cu toate că și-a susținut soțul și a fost de acord cu el în toate problemele, așa cum se cuvine unei soții conform obiceiurilor vremii și principiilor stricte ale creștinismului puritan. Însă Susana Lorántffy era mult mai versată în relațiile sociale care în era modernă timpurie erau considerate esența vieții de la curte. Și asta în ciuda faptului că la curtea princiară nu s-a format viața de salon atât de specifică curților italiene sau vest-europene unde femeia avea ocazia de a fi partenerul bărbatului în multe domenii, dar cel puțin putea fi egalul său în conversație. Soția isteată și creativă a lui Gheorghe Rákóczi I. competență în domeniul modei²⁶, teologiei, vinificației, gospodăririi domeniilor, educației și a grădinaritului avea o mare disponibilitate la dialog cu teologi, oameni de știință sau artiști deopotrivă. Conform contemporanilor ei și a surselor era capabilă să atragă la curtea sa atât bărbați, cât și femei. În cultura curții renaștentiste, Susana Lorántffy era la ea acasă: încă din timpul în care era doar soția unui aristocrat din marea nobilime era un partener de conversație excelent.

Împreună cu soțul ei, principele Gheorghe Rákóczi I. trăiau o viață chibzuită și disciplinată, nu erau dispuși spre fast atât de mult ca principele Gabriel Bethlen. Construcțiile, crearea și extinderea reprezentăției domnitorului era foarte important pentru ei. Nu este o coincidență că Gheorghe Rákóczi I. a continuat construcțiile începute de Bethlen, construcții conduse de soții Rákóczi la nivelul formal european dezvoltat la înalte standarde și cu considerarea fiecărui detaliu.²⁷ Au fost continuate și construcțiile grupului de clădiri ale palatului princiar de la Alba Iulia, adică de la reședința princiară, care era curtea stabilă a cuplului princiar. Cu siguranță nu este o coincidență nici faptul că tocmai în acest timp a fost realizată grădina suspendată a Susanei Lorántffy în colțul din sud-vest a palatului, pe terasamentul bastionului și practic, pe aceasta a fost construit tractul care lega aripa nordică de partea nord-vestică a bastionului.²⁸

Reconstruirea segmentului de la sud-vest, efectuată tot în această perioadă arată tot influența principesei și servea tot confortul ei. În încăperile de la etajul acestei construcții a fost instaurată și arhiva principelui, o cameră care servea drept garderoabă, trezoreria și depozitul de arme. Balcoanele închise realizate aici își aveau corespondentele, care eventual au funcționat ca surse de inspirație pentru castelul de la Sárospatak, moștenirea familială a Susanei Lorántffy.²⁹ Probabil tot de Sárospatak îi

26 Balogh Judit, *A Praxis pietatis megjelenési formái Lorántffy Zsuzsanna levelezésében*. In: *Erdély és Patak fejedelemasszonya. Lorántffy Zsuzsanna*, I-II. coord. Tamás Edit., Sárospatak, 2000, pp. 327-335.

27 Kovács András, *I. Rákóczi György fejedelem erdélyi építkezéseiről* (Despre construcțiile din Transilvania ale principelui Gheorghe Rákóczi I.), in *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*, Ed. Tamás Edit. Sárospatak, 2000, p. 65.

28 *Ibidem*, p. 65.

29 *Ibidem*, p. 66.

amintea principesei și scara decorativă cu balustrade care conducea de la piața de dinaintea palatului princiar la sala de ședințe a tablei princiare.³⁰

Principesa susținea construcțiile legate de colegiul de la Alba Iulia în aceeași măsură în care le susținea și pe cele de la Sárospatak. În acest scop a fost adus la Alba Iulia încă din septembrie 1632, un meșter de fundație italian, apoi construcțiile au continuat și în 1635, respectiv 1637.³¹

Activitatea de susținere a înființării școlilor a Susanei Lorántffy s-a potrivit perfect cu viziunea umanistă asupra culturii care era populară și în Transilvania de la începuturile secolului al 16-lea. În stilul de comunicare a curții princiare educația, știința, literatura jucau un rol de seamă. Activitatea de susținere a înființării școlilor a devenit un tipar de bază printre modelele de activitate și rolurile care erau considerate demne de o principesă tocmai datorită acțiunilor în acest sens ale Susanei Lorántffy. Această activitate a fost considerată un exemplu demn de urmat și de către nora sa, Sofia Báthory³², dar și de soția principelui Mihály Apafi I., Anna Bornemissza. Această înclinație spre susținerea educației a fost inițiată încă de Gabriel Bethlen când a destinat o parte din averea Susanei Károlyi, după moartea acesteia, finanțării școlilor reformate.³³ Activitatea patronală intensivă a cuvioasei principese reformate a constituit un exemplu eficient în cadrul întregii curți. Soția lui Gheorghe Rákóczi I. a avut un rol de jucat și în înființarea colegiului de la Oradea devenit prestigios pentru prezența unor mari profesori puritani și devenind astfel un important centru al puritanismului transilvănean.³⁴ O altă stație a susținerii sistematice a înființării școlilor a fost colegiul de la Debrecen al cărui al doilea departament a fost organizat cu ajutorul principelui în 1636.³⁵ Rectorul instituției între anii 1631-32 a fost Pál Medgyesi care ulterior a devenit figura centrală a curții de la Sárospatak a Susanei Lórantffy.³⁶ Cea mai importantă școală înființată însă este școala cu predare în limba română și congregația de la Făgăraș în 1657, susținere care era înrădăcinată în convingerea protestantă fermă a principesei privind îndatorirea misionară a oricărei persoane de confesiune protestantă.³⁷

30 *Ibidem.*

31 Komlósi Sándor, Lorántffy Zsuzsanna iskolákat támogató tevékenysége (Activitatea de susținere a înființării școlilor a Susanei Lorántffy), în *Erdély és Patak fejedelemasszonya: Lorántffy Zsuzsanna*. Ed. Tamás Edit. Sárospatak, 2000, p. 147.

32 Sofia Báthory a susținut instituțiile școlare iezuite și după 1660, când nu mai era principesă, influența soacrei sale fiind demonstrabilă și în acest sens.

33 Pokoly József, Az erdélyi református egyház története. (Istoria bisericii reformate din Ardeal), I-V., Budapeșt, 1904, II, p. 93.

34 Komlósi, *op.cit.*, p. 148.

35 *Ibidem*, p. 149.

36 Péter Katalin, *op.cit.*, pp. 55-56.

37 *Ibidem*, p. 57, Demjén István: Lorántffy Zsuzsanna a sokoldalú fejedelemasszony (Susana Lorántffy, principesa cu multiple competențe), în: *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. Ed. Tamás Edit., Sárospatak, 2000, p. 60.

Putem spune, deci, că Susana Lorántffy a fost principesa care a oferit un model demn de urmat pentru rolul de domnitoare în Transilvania. Personalitatea, comportamentul ei purta ceva din pretenția umanistă și renașcentistă a Isabellei de Jagello, din caracterul reformat strict și autentic al Susanei Károlyi, o trăsătură importantă în țara principilor reformați din secolul al 17-lea, din capacitatea Ecaterinei de Brandenburg de a crea și susține o viață socială intensă la curte, dar fără exagerările acesteia și totuși cu pretenția unor construcții noi și ghidarea spre reprezentanța curților de domnitori ale erei. Pe lângă toate acestea, Susana supraveghea atent și cheltuielile de la curte, îi plăceau grădinile în stil renașcentist, era interesată de plantele de cultură și fructele exotice³⁸, se pricepea excelent la botanică³⁹ și la gătit și credea că este important ca fetele să fie educate și a acționat în acest sens nu numai prin înființarea de școli, dar și în propriul anturaj, mai ales la Sárospatak, unde le învăța cu multă plăcere pe fetele din jurul ei să brodeze.⁴⁰

Multitudinea de tipuri de roluri de principesă s-au contopit într-un rol instituționalizat odată cu persoana Susanei Lorántffy. Era marea doamnă a Transilvaniei și patroană feminină impecabilă în același timp, un exemplu de moralitate, o mamă și o soție reformată clasică. Prin multiplele sale competențe constituia varianta feminină a cortegiano-ului creat de Castiglione.⁴¹ Imaginea ideală de domnitoare din care până atunci erau prezente doar unele caracteristici s-a adaptat într-una veridică transilvăneană în persoana sa. Se îmbrăca în mod corespunzător: știm din corespondența sa că urmărea moda de la Viena și încerca să adapteze inovațiile acesteia.⁴² Prin comportamentul ei distins oferea un bun exemplu pentru educarea doamnelor de onoare din jurul ei. Era o bună cunoscătoare a vieții sociale, ceremoniale, era capabilă să converseze liber chiar și cu bărbați, teologi sau directori de școală. Au fost mai multe ocazii când a

38 Balogh Judit, „Náj módi” és Erdély tárgyak világa a 17. századi Erdély főúri udvaraiban. (Náj módi și Transilvania lumea obiectelor în curțile aristocraților), în *A fogyasztás társadalomtörténete (Cultura consumului. Conferințe)*, A Hajnak István Kör Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Pépa, 2004, pp. 91-96.

39 Nagy-Tóth Ferenc-Fodorpataki László, Tündérbertész. Lorántffy Zsuzsanna kertészeti jelentősége (Grădinarul-zână. Importanța rolului jucat de Susana Lorántffy în grădina), în *Erdély és Patak fejedelemszonya. Lorántffy Zsuzsanna*, Ed. Tamás Edit., Sárospatak, 2000, pp. 123-124.

40 Pocsaine Eperjesi Eszter, A Lorántffy Zsuzsanna hímvő műhely úríhímvésés úrasztali terítői a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában, în *Erdély és Patak fejedelemszonya. Lorántffy Zsuzsanna*, I-II. coord. Tamás Edit. Sárospatak, 2000, pp. 123-124.

41 R. Várkonyi Ágnes, Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kulturájában. (Tradiție și inovație în cultura curților de domnitori din Europa Centrală în era modernă timpurie), în *Idővel paloták...Magyar udvari kultúra a 16-17. században*, Ed. G. Etényi Nóra-Horn Ildikó, Budapest, 2005, p. 60.

42 Balogh Judit, A Praxis pietatis megjelenési formái Lorántffy Zsuzsanna levelezésében (Modalitatea de apariție a Praxis pietatis în corespondența Susanei Lorántffy). În *Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna*, Ed. Tamás Edit., Sárospatak, 2000, p. 330.

dezbătut până seara târziu concepte teologice.⁴³ Pe lângă dezbateri, scria și cărți, dintre care a supraviețuit timpului doar o culegere din citate biblice. Chiar dacă a fost criticată pentru rolul de autoare, acest lucru nu i-a știrbit autoritatea.⁴⁴ Relaționarea sa la educație și cultură se ridicau la nivelul așteptărilor europene ale erei.⁴⁵

Aristocrația maghiară avea ocazia de a învăța conținutul și formele culturii vieții de curte renaștentiste în curțile de la Viena și Cracovia. Princesesa avea aceleași surse de informare și inspirație. Pe administratorul curții îl trimitea să facă cumpărături la Viena. Iar între piesele de decor de la curte create de ea a ales-o foarte conștient, împreună cu soțul ei, și pe Sofia, fata familiei Báthory din aristocrația poloneză ca soție pentru fiul său.⁴⁶

Relatăriile despre nunta lor vorbesc despre o ceremonie care era la nivelul celorlalte curți europene⁴⁷, unde princesesa a dansat, a făcut un toast, adică a făcut reprezentație ca o adevărată organizatoare a curții.⁴⁸ Pe lângă aranjarea căsătoriei fiului ei, exercita cu multă plăcere și practica inclusă în rolul de princesă de a prezenta doamnele sale de onoare pe piața matrimonială și de a aranja căsătoriile lor. În 1653 ea a avut un rol de jucat și în căsătoria lui Mihály Apafi cu Anna Bornemissza. Iar din 1691, Anna Bornemissza i-a urmat literalmente, încercând cu toată onestitatea să urmeze exemplul mării doamne pe care o considera idealul ei.⁴⁹

Putem afirma, deci, că sub îndrumarea Susanei Lorántffy, curtea princesesei a luat calea instituționalizării după dezvoltarea cu intermitențe de dinainte, instituționalizare asistată de prezența unei princesese cu o personalitate puternică. Însă după ce Transilvania a intrat în războiul de treizeci de ani, Susana și-a ales ca reședință permanentă cetatea de la Sárospatak. Construcțiile, organizarea spațiului cetății și împrejurimilor de la Sárospatak poartă urmele deciziilor unei gospodine deliberate și ale unei femei cu gânduri și la reprezentație. În prezența sa, castelul de la Sárospatak a devenit o adevărată a doua curte princiară unde erau prezenți cei mai faimoși oameni

43 Péter Katalin, *op.cit.*, 2000, p. 60.

44 Fehér Erzsébet, *Az első magyar nőíró: Lorántffy Zsuzsanna*. (Prima scriitoare maghiară: Susana Lorántffy), în *Erdély és Patak ...*, pp. 205-216.

45 Magyari András, Lorántffy Zsuzsanna kulturális és oktatásügyi törekvéseinek modern vonásai. (Trăsăturile moderne ale inițiativelor culturale și educaționale ale Susanei Lorántffy), în *Erdély és Patak ...* pp. 193-204., Sipos Gábor, Lorántffy Zsuzsanna adománylevele a kolozsvári kollégiumnak. (Documentul de donație a Susanei Lorántffy în favoarea colegiului de la Cluj), în *Erdély és Patak ...* pp. 181-186.

46 Várkonyi Gábor, *A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről* (Mireasa de confesiune catolică. Despre iubirea dintre Sofia Báthory și Gheorghe Rákóczi al II-lea), în *Erdély és Patak ...* pp. 79-92.

47 R. Várkonyi Ágnes, „Felemljük szemeinket az nagy hegyekre..”(Amit megőrzött, és amit továbbadott) („Ne îndreptăm ochii spre munții înalți...” (Ceea ce a păstrat și ceea ce a dat mai departe), în *Erdély és Patak...2000*, p. 32.

48 *Ibidem*, p. 34.

49 *Ibidem*, p. 36.

de știință protestanți ai perioadei ca Pál Medgyesi, János Dali de Tolna sau renumitul pedagog morav, Jan Amos Komensky.⁵⁰

Principesa avea un talent excepțional pentru organizarea spațiilor, ea reconstruind pe rând centrele princiare care erau în posesia familiei, ca de exemplu casa moșierească din Ormeniș, unde construcțiile au început în 1640 cu ajutorul meșterului Mátyás din Alba Iulia.⁵¹ În anii următori a fost reconstruită casa moșierească din Pocsaj după modelul celei de la Ormeniș, lucrările fiind supravegheate de meșterul András din Dej. Pe lângă aceste două construcții semnificative, s-au mai făcut modificări importante la casele moșierești de la Sátoraljaújhely, Királyjelmec și Kóródszentmárton, respectiv s-au construit case de vinărit la Pocsaj, Munkács, Szerencs, Ónod, Vencsellő și Tállya.⁵²

Pe suprafețele care aparțineau curții princiare s-au efectuat construcții de grădini de dimensiuni nemaivăzute până atunci. În această perioadă a fost creată și a devenit renumită grădina cetății din Sárospatak. La Alba Iulia s-a construit un sistem de irigație pentru grădinile suspendate de acolo, apa din fântânile arteziene fiind direcționată acolo, dar a fost creată și o grădină mai mare de-a lungul palatului a cărei apă a fost asigurată în același mod.⁵³

Personalitatea principesei nu a format numai curtea și multe nivele de funcționare ale vieții de la curte, dar a avut o influență considerabilă și asupra modului de formare a grupurilor de clădiri și asupra deciziilor privind utilizarea spațiului. Saloanele sale au fost lărgite la dimensiuni atât de mari, încât acest fapt periclita și apărarea cetății însăși.⁵⁴ Conform specialiștilor în istoria artei, această schimbare în cursul căreia curtea principesei necesita tot mai mult din spațiul întreg al cetății a început de fapt încă din 1628, pe timpul prezenței Ecaterinei de Brandenburg.⁵⁵ Astfel s-a renunțat la continuarea construcțiilor de întărire a cetății pentru scopuri de apărare și cetatea s-a format mai degrabă să fie o reședință princiară potrivită pentru scopurile reprezentăției, decizie care s-a datorat în mare parte prezenței constante, tot mai accentuate și mai instituționalizate a polului feminin. Tot în 1628 a început construcția de mare amploare în cursul căreia cetatea de la Făgăraș urma să fie transformată într-o fortăreața princiară cu sistem de apărare militar.⁵⁶

Aparția polului feminin și-a pus accentuat amprenta și asupra reconstrucției cetății Gurghiului unde a fost creată în această perioadă tractul nou denumit „casa femeilor”

50 Péter Katalin, *op.cit.*, 2000, pp. 55-56, Petrőczy Éva: Lorántffy Zsuzsanna és Medgyesi Pál (Susana Lorántffy și Pál Medgyesi), in *Erdély és Patak*.. 2000, pp. 123-127.

51 Déthsy Mihály, Az építettó Lorántffy Zsuzsanna, (Susana Lorántffy în calitate de constructor), in *Erdély és Patak* ... II. 2000, p. 8.

52 *Ibidem*.

53 Kovács Andras, *op.cit.*, 2000, p. 67.

54 *Ibidem*, p. 68.

55 *Ibidem*, p. 68.

56 *Ibidem*.

și o curte unde s-a format și o grădină de zarzavaturi, evident conform instrucțiunilor Susanei Lorántffy.⁵⁷

Personalitatea radiantă a principesei s-a dovedit corespunzătoare pentru ca polul feminin de la curte – care a început să se instituționalizeze și să devină constant - să continue să se dezvolte în jurul ei. Însă continuitatea curții principesei a fost îngreunată de faptul că în 1643, Susana Lorántffy și-a mutat reședința pe domeniul ei de la Sárospatak moștenit din partea familiei, care era un loc mult mai drag inimii ei.⁵⁸ Scopul ei a fost să sprijine campania soțului ei formând un centru de propagandă din cetatea de la Sárospatak, care era mai aproape de regat, adică de linia frontului și sigur, și aici a reușit repede să formeze o viață de curte foarte intensă. Însă capitala principatului era Alba Iulia și din punctul de vedere al continuității curții princiare, mutarea reședinței principesei a însemnat încă o ruptură.

„Transmiterea” vieții de la curte: Sofia Báthory, nora Susanei Lorántffy

După moartea lui Gheorghe Rákóczi I. în 1648, Susana Lorántffy s-a retras formal și a transmis rolurile de principesă nurori sale, Sofia Báthory care pe atunci nu avea nici douăzeci de ani.⁵⁹ După acest moment Sofiei îi revenea titlul de principesă, iar Susana era denumită „fosta principesă”. În pofida retragerii sale formale, prin puternica sa personalitate Susana a continuat să aibă o influență puternică asupra politicii interne și asupra controlului societății curții.

Gheorghe Rákóczi al II-lea, primul născut, care i-a urmat tatălui său pe tron, era privit cu suspiciune de ambii săi părinți, care au căzut de acord că nu este la fel de talentat ca fratele său mai mic, Sigismund. Neîncrederea față de tânărul principe din partea Susanei Lorántffy era și mai acută față de soția acestuia. Este aproape incredibil, dar literatura de specialitate vorbește despre Sofia Báthory în calitate de principesă prea puțin. Studiile care i-au fost dedicate analizează aproape în totalitate activitatea sa de după 1660. Într-un singur an, în 1660 a murit și soțul, și soacra sa. Sofia care pe atunci avea 31 de ani parcă atunci s-ar fi născut din punct de vedere istoriografic, deși era principesă de mai bine de un deceniu și fiul său, Francisc Rákóczi I. era un tânăr de 15 ani. Ceea ce probabil se datorează faptului că Susana a creat la Sárospatak o alternativă la curtea principesei cu propriile ceremonii și cu o politică culturală și educațională atât de accentuată încât aici și-a găsit loc și Comenius, și unde a avut loc și cununia deschizătoare de drumuri spre structurile politice europene a fiului său mai mic. Este greu de stabilit care dintre cele două curți a fost de fapt „curtea principesei” și se pare că personalitatea Susanei primea mai multă atenție, decât cea a norei sale.

57 Kovács Zsolt, *A két Rákóczi György fejedelem görgényi építkezései* (Construcțiile de la cetatea Gurghiului efectuate în timpul celor doi principii Rákóczi), in: *Erdély és Patak ...* 2000, II. p. 114.

58 Péter Katalin, *op.cit.*, 2000, p. 19.

59 *Ibidem*, pp. 62-63.

Spune multe și faptul că încă în anii 1650, Susana orânduia piața matrimonială a elitei transilvănene și nu principesa aflată în funcție.⁶⁰

Invizibila curte a principesei Sofia

Polul feminin al curții de la Alba Iulia care era oarecum umbrită în importanța sa de cea de la Sárospatak, chiar dacă era mai reținută, totuși funcționa. A scăzut ritmul construirii motivul fiind parțial faptul că tot ce s-a construit în timpul domniei lui Gabriel Bethlen și a lui Gheorghe Rákóczi I. era încă perfect funcțional.

Ceea ce putem afirma în acest moment, înainte de a fi efectuat cercetările de bază în acest sens este că tânărul cuplu princiar a încercat să se conformeze cerințelor și să perpetueze formalitățile stabilite până atunci. Sofia Báthory a urmat aceleași activități de susținere a bisericii ca soacra sa. Pastorul curții, Pál Bíró de Keresztúr, unul dintre cei mai importanți oameni de știință și profesori ai vremii a fost și profesorul Sofiei.⁶¹ Părea, deci, că direcțiile și preferințele curții au continuat să fie susținute, totuși erau aproape fără nici un impact față de cele de la Sárospatak. Apoi, tânăra principesă care s-a convertit la religia reformată doar de dragul căsătoriei⁶² și a cărei fățarnicie în acest sens – că s-a lăsat doar convinsă de caracterul agresiv al situației – a fost menționată încă din ziua nunții, a început încet să schimbe structura doamnelor de onoare de la curtea sa. Simțindu-se singuratică în mediul reformat, Sofia a ales drept doamne de onoare în jurul săi fetele familiilor de nobili secui care erau ostentativ catolice. Totodată, poate fi dovedit și faptul că doamnele de onoare de la curtea sa au rămas conștiente în spiritualitatea lor catolică și chiar aveau spirit misionar. Un exemplu bun este Judit Imecs, mama lui István Apor de Altorja (cu o carieră strălucită mai târziu), care la bătrânețe a înființat în propria sa casă din Altorja o școală catolică și învăța cu mare drag copiii satului în spiritul acestei religii.⁶³ În calitate de soție a lui Lázár Apor, mamă a mulți copii probabil ocupa funcția de doamnă bătrână de la curte și ca o catolică convinsă o asista pe principesă în formarea în spirit catolic a polului feminin al curții. Tot ei se datorează mai târziu aducerea la curte a Sofiei Csintalan, față de secui din Ciucsângeorgiu, care apoi va deveni cea de-a doua soție a lui István Apor.⁶⁴ Și din autobiografia lui János Kemény aflăm ceea ce ne confirmă și sursele aflate la dispoziție până acum, și anume că majoritatea aristocraților ridicați mai înainte care în marea lor majoritate erau protestanți au continuat să considere drept autoritate moștenirea principelui Gheorghe

60 Despre importanța activității și rolul reginelor-mamă și a domnitoarelor văduve vezi: Georges Duby, *A nő a középkorban* (Femeia în Evul Mediu), Budapest, 2000, pp. 188-194, 206-214.

61 Dienes Dénes, *Keresztúri Bíró Pál, 1594-1655*, Sárospatak, 2001, pp. 112-185.

62 Várkonyi Gábor, *A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről*. In *Erdély és Patak ...*, 2000, pp. 79-92.

63 Bíró Vencel, *Altörjai gróf Apor István és kora* (Contele István Apor de Altorja și era sa), Kolozsvár, 1935, pp. 9-10.

64 Idem, p. 17.

Rákóczi I. și pe soția sa, Susana Lorántffy, respectiv fiul ei mai mic. Și acești domni și doamne se adunau în tot mai mare măsură la castelul de la Sárospatak, care devenea pe zi ce trecea o fortăreață tot mai solidă a religiei reformate. Aristocrația catolică a principatului a observat cu mult talent oportunitatea care se oferea pe lângă tânăra principesă care simpatiza cu catolicismul. Astfel, s-a organizat o rețea de relații aristocratice catolice în strânsă legătură cu polul feminin al curții, o rețea în cazul căreia una dintre polurile centrale îl constituia István Petki, căpitanul Ciucului care avea relații bune și cu mai sus amintitele Judit Imecs și Sofia Csintalan. Mai târziu, István Petki a jucat un rol important și în căsătoria Sofiei Csintalan cu fiul Juditei Imecs, István Apor, ceea ce este și o dovadă a supraviețuirii pieței matrimoniale legate de curtea principesei.

Este interesant de menționat că după moartea soțului ei, Gheorghe Rákóczi al II-lea în 1660, Sofia Báthory s-a convertit la religia catolică și a ales drept centru al misiunii sale catolice chiar castelul de la Sárospatak unde până atunci soacra sa a ținut curtea reformată care a umbrit însemnătatea curții sale de principesă de la Alba Iulia.

Copia imaginii principesei reformate: Anna Bornemissza

La sfârșitul perioadei haotice de după moartea principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei a devenit Mihály Apafi I. cu sprijinul Porții otomane. Apafi era urmașul unei familii vechi de nobili transilvăneni care făceau parte din cercul din care Gabriel Bethlen planifica să creeze o elită reformată întărită printr-o rețea socială legată prin căsătorii. Astfel, Mihály Apafi avea relații de rudenie cu majoritatea familiilor aristocratice reformate din Transilvania. Pe de altă parte, și el este caracterizat prin faptul că și-a ales soție înainte să devină domnitor și de fapt, nici nu se pregătea să devină domnitor, și deci și soția sa era urmașa unei familii de aristocrați reformați asemănătoare cu al lui. Intrarea în rândul elitei a acestor familii s-a accelerat chiar în timpul domniei lui Gabriel Bethlen, însă era imposibilă avansarea atât de rapidă într-o perioadă atât de scurtă, încât poziția lor să fie mai avantajoasă, decât cea a familiilor Bánffy, Csáky sau Bethlen. Astfel se întâmpla ca aristocrații de la curte să aibă uneori mai multă autoritate și rang mai înalt, decât familia principelui și a rudelor acestuia. De aceea, nici principesa nu putea să urmeze exemplul fastului specific Ecaterinei de Brandenburg. Dar principesa nici nu avea o personalitate care ar fi destinat-o pentru organizarea vieții sociale la curte. Astfel, în lipsa unei curți de principesă instituționalizate, imaginea curții principesei era determinată întotdeauna de trăsăturile de personalitate a principesei aflate în funcție.

Anna Bornemissza era o femeie isteată, dar nu un intelectual excepțional sau o minte de teolog. Ca și personalitate se apropia cel mai mult de Susana Károlyi, trăsătura cea mai caracteristică a sa fiind credința sa reformată solidă. Însă exemplul dat de Susana Lorántffy avea atâtea reverberații încă în Transilvania în cea de-a doua parte a secolului al 17-lea, încât a influențat și imaginea Annei asupra rolului de principesă. Motiv pentru care încerca să îndeplinească majoritatea sarcinilor de care se ocupa și faimoasa sa predecesoare. Astfel, cea mai importantă activitate legată de numele ei a fost ținerea evidenței contabile a curții din 1667, ocupație pe care a îndeplinit-o cu perfectă precizie

și logică.⁶⁵ Tot așa se îngrijea și de fiecare detaliu cu aspect material al curții. A fost o urmașă demnă de Susana Lorántffy și în privința înființării de școli reformate și în susținerea școlilor și a predicatorilor. A acordat o atenție deosebită soartei colegiului de la Sárospatak, atât de aproape de inima predecesoarei sale. Și dat fiind faptul că tocmai aceasta era și perioada în care Sofia Báthory a alungat profesorii și studenții protestanți, principesa s-a dedicat cu întreaga ființă susținerii și sprijinirii acestora.

Însă nu avea pic de simț pentru fast și pentru ceremoniile de la curte, pentru lumea teatrală a curții și nici în lumea modei și a luxului nu era în largul ei. Nu știm dacă era atrasă de artă. Era un manager cu mână forte, aproape fanatic al curții și al soțului său, însă ființa sa era în totală contradicție cu lumea formelor renascentiste. Comparativ cu asta știa să țină evidența exactă a finanțelor de la birurile trimise porții la remunerația ofițerilor care slujeau în cetățile de apărare de la graniță.⁶⁶ Și supravegherea plății salariilor de la curte era o preocupare mult mai dragă inimii sale, decât reprezentarea la ceremoniile curții.⁶⁷ Judecătorii curții princiare, comiții camerelor și contabilii primeau ordine de la principesă. În 1684 Mihály Apafi a împuternicit-o pe soția sa într-o ordonanță pentru administrarea bunurilor.⁶⁸

Anna Bornemissza a ajuns de nenumărate ori să influențeze lumea politică și să fie prezentă la luarea deciziilor, și mai mult discuta cu cancelarul Mihály Teleki probleme ale curții, economiei și politicii de stat la fel de bine ca și problemele sale familiale. În acest sens a extins rolul principesei la curte față de tradițiile transilvănene de până atunci și a transformat puternic structura și relațiile sociale ale curții princiare a lui Mihály Apafi.⁶⁹ Dar nu a fost capabilă să susțină rolul de reprezentare și centru social al curții așa cum era ea în timpul Susanei Lorántffy.

După domnia lui Mihály Apafi, Principalitatea Transilvaniei a încetat să existe și odată cu ea și curtea princiară. De-a lungul întregului secol al 17-lea, curtea principesei a fost cel mai aproape de instituționalizare în timpul Ecaterinei de Brandenburg și a Susanei Lorántffy. Datorită predilecției pentru fast moștenită de la familia sa, Ecaterina era în acest sens pereche perfectă pentru Gabriel Bethlen care considera reprezentarea a fi simbolul puterii sale. Erudiția și sensibilitatea Susanei Lorántffy a reușit să mențină din curtea principesei Ecaterina toate caracteristicile care erau acceptabile societății transilvănene. Ea a creat o curte unde principesa avea atâtea funcții, încât acestea erau

65 Balás Ilona, *Bornemissza Anna fejedelemsasszony élete és kora (Viața și epoca principesei Anna Bornemissza)*, Gyoma, 1918, p. 44.

66 *Ibidem*, pp. 39-40.

67 *Ibidem*, p. 43.

68 Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály udvartartása, (Administrația curții princiare a lui Mihály Apafi I.)*, Budapeșt, 1911, p. 12.

69 Conform lui Cserei Mihály: „... glorioasa Principalitate a Transilvaniei ar exista și astăzi, dacă... principesa, Anna Bornemissza nu s-ar fi amestecat în exercitarea funcției de către soțul său.” apud, Cserei Mihály, *Erdély históriája (1661-1711), (Istoria Transilvaniei (1661-1711))*, Budapeșt, 1983, p. 106.

imposibil de urmat, tocmai datorită autorității de care se bucura persoana sa, o parte a elitei transilvănene considerând-o etalon și după retragerea sa din funcția de principesă. Însă rolurile create de ea s-au dovedit exemple imposibil de ignorat pentru cele două urmașe ale sale. Sofia Báthory continua rolurile de principesă inițiate de ea chiar și renegând persoana sa, iar Anna Bornemissza o admira de-a dreptul și încerca din răspuțeri să imite imaginea principesei personificate de ea.